

Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*

Két árnykép szerepel Biró Annamária *Nemzetek Erdélyben* című könyvének címlapján: August Ludwig Schlözeré és Aranka Györgyé. Szinte felhívja a két kép az olvasót, hogy fellapozva a könyvet ismerje meg ezt a két felvilágosodás kori tudóst. Egyikük a göttingeni egyetem vezető történésze, a forráskritika úttörője, a másik a nyelvész-ként, filozófusként, kéziratgyűjtőként is számon tartott polihisztor, az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaság titkára. Kettőjük vitájáról szól a könyv.

Biró Annamária nagy feladatot vállalt magára, amikor a 18. század végi Erdélyt választotta kutatásának tárgyául, hiszen már elődei is nehéz terepnek tartották ezt. Csetri Elek például az „elfeledett időszak” kifejezést alkalmazza a nagyfejedelemség felvilágosodás kori történelmével kapcsolatban.¹ Ha megfigyeljük az erről az időszakról írottakat valóban nagyon gyakran találkozunk azzal a kényelmes kutatói hozzáállással, amely Erdély 18. század végi eseményeit csupán a magyarországi események tükörképének tekinti. Legalábbis a magyar nyelv ügyét illetően mindenképpen. Szekfü Gyula úgy vélte egyébként remek *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című munkájában, hogy „[a]z 1790-es magyar mozgalmat részletesen végigtekintvén a párhuzamos erdélyivel röviden végezhetünk”.² Ugyanilyen röviden végez Jancsó Elemér is könyvében, *Az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság irataiban* az Aranka György által propagált tudós társaság megalakulásának kontextusával. Hozzákapcsolja Aranka szövegeit Bessenyei írásaihoz, az 1790-es évek magyarországi akadémiai törekvésekhez, az erdélyi sajátosságokról azonban nem értekeznek.³ Pedig egy határozott különbség biztosan van a magyar korona két országa között: míg Magyarországon nem sikerül akadémiai jellegű szervezetet felállítani, Erdélyben a 18. század végén már működött az Aranka György vezette Nyelv-mívelő Társaság. Még ha sok alapvető kutatás is segítheti a téma iránt érdeklődőket, rengeteg fehér folt maradt még a 21. századra is. Tarnai Andornak és Szabó Györgynek köszönhetően elkészült például Benkő József levelezésének kiadása, de olyan, az erdélyi művelődéstörténettel, történelemmel kapcsolatban nélkülözhetetlen misszilis gyűjtemények kiadása mindmáig késik, mint az Aranka-levelezés és a gubernátornak, Bánffy Györgynek német–magyar–francia–latin levelezése vagy Teleki Sámuelnek szintén többnyelvű iratai.

¹ CSETRI Elek, *Egy elfeledett időszak. Erdély a francia forradalom és a napóleoni háborúk korában 1789–1815 = Uő., Európa és Erdély, Kriterion, Kolozsvár, 2005, 40.5*

² SZEKFÜ Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*, Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1926, 60.

³ JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság iratai*, Akadémiai, Bukarest, 1955, 20-21.

Ha jobban megvizsgáljuk az „elfeledett időszakot”, úgy találjuk, mégsem egyszerű forráshiánnyal van dolgunk. Az akkori szövegek „helyi értékével” is akad némi probléma. A 18. század végén, amikor még nem alakultak ki a ma létező tudományágak, nem volt olyan éles határ professzionális és dilettáns között, amikor az enciklopédikus elvárt jellemzője volt a kiadásra szánt tudományos műveknek, olyan szövegek keletkeztek, amelyekkel ma nehéz mit kezdeni. Ha csak Aranka Györgynek az erdélyi nemzetekről írt művét nézzük (amit Biró Annamária ki is adott *Aranka György Erdély-története* címen 2010-ben,⁴ és amit vizsgálat alá vesz *Nemzetek Erdélyben* című könyvében), ennek megállapításait a mai történészek már túlhaladták, irodalmi szöveggént nem állja meg a helyét, a jogtörténetben nem futott be karriert, a művelődéstörténésznek pedig talán túlságosan félreeső ez a téma. Biró Annamária szerencsére a másik oldalról nézi a dolgokat, ő úgy véli, a történésznek, az irodalmárnak, jog- és művelődéstörténésznek is mondhatnak valamit ezek a szövegek. Igyekszik ezért az iratok értelmezéséhez interdiszciplináris kutatást folytatni, elemezni a forrásokat, feltárni a korszak történelemről és irodalomról alkotott nézetét, beilleszteni azokat történeti és jogi kontextusokba.

A könyv szerzője bevallja: „[m]egállapításaimban figyelembe vettem, hogy a rekonstrukció elkerülhetetlenül szubjektív, hiszen nincs olyan általános érvényű szabály, amely megszabná a szövegek közti kapcsolatteremtés módozatait úgy, hogy egyetlen vita textusaiként legyenek definiálhatóak.” Valóban, a vizsgált szövegek több kontextusban is megállják a helyüket. Aranka Erdély-története nem csupán Schlözernek az erdélyi nemzetek történelmével foglalkozó *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című könyvére válaszol, de a romáság által az országgyűlés elé terjesztett kérelemre, a *Supplex Libellus Valachorum*ra is, ugyanakkor az 1790-es évek diétáinak legfontosabb jogi problémáira is igyekszik reflektálni, de beilleszthető a magyarság őstörténetével és honfoglalásával foglalkozó történeti írások közé is. Bár a Schlözer-vita áll a könyv középpontjában, szerencsére Biró Annamária utal a többi lehetséges kontextusra, felvázolva ezzel az elemzett és említett szövegek lehetséges kapcsolatrendszerét. Alapvetően azért a II. József halála utáni politikai helyzetben jelöli meg a vizsgált dokumentumok megírásának indítékait, bemutatja az 1790 utáni erdélyi politikai eseményeket és jó érzékkel emeli ki az akkori röpiratok közül Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című művét, mint olyan szöveget, amely a külföldi tudósokra (így Schlözerre is) provokációként hatott. Külön érdeme Biró Annamária könyvének, hogy nagy teret szentel a szász röpiratoknak (a kutató irigylésre méltó tulajdonsága, hogy ugyanolyan otthonosan mozog a német nyelvű, mint a magyar szövegekben), amelyeket bőséges idézetekkel, a szakirodalom kritikájával elemez.

Aranka szövegét ugyanakkor beilleszti egy másik kontextusba is. Megvizsgálja, hogy milyen volt a történetírói munkássága a Nyelvmívelő Társaság tagjainak, külön felhívva a figyelmet azokra a történeti szövegekre, amelyekkel Aranka György foglalkozott. Jellemzi az 1797 (a *Kritische Sammlungen* megjelenése) előtti szász történetírást,

⁴ Aranka György *Erdély-története*, s. a. r. BIRÓ Annamária, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2010.

amely lényegében már megfogalmazta azokat az alaptételeket, amelyeket Schlözer is közöl könyvében. Lényeges pont a könyvben annak megállapítása, hogy Aranka György (illetve a Nyelvmívelő Társaság) kereste a szász tudósokkal való kapcsolatot, akiknek levelei az Aranka-féle Erdély-történetre is hatással voltak.

A kontextus felépítésének ezzel még nincs vége. Biró Annamária következetesen feltárja a szövegek forrásvidékét, így foglalkozik August Ludwig Schlözer munkásságával, más történelemmel kapcsolatos írásaival és a *Kritische Sammlungen* keletkezésével is. Nem véletlen választja a könyv címének azt, hogy *Nemzetek Erdélyben*, alcímként pedig ezt: *August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*. A túlságosan széles témát sejtető címet így egy néhány szöveget tartalmazó polémiára szűkíti a szerző; a *Nemzetek Erdélyben* egy nagymerítésű összefoglaló munka jelölője lehetne, az alcím viszont egy műhelytanulmányra utal. Ez a kettősség (és nem ellentmondás), nyer magyarázatot a széles „kontextusépítésben” és a vita szövegeinek részletes elemzésében. Mielőtt ez utóbbiról szó esne, meg kell említeni, hogy az olvasó néha úgy érezheti a könyv olvasása közben, hogy némely részei nem kapcsolódnak szorosan a témához, így például a Martin Hochmeisterről írt fejezet (80–89.), a Hunyadi János eredetéről szóló Aranka-tanulmány vizsgálata (112–116.) vagy a recenzióírásról való értekezés. (181–201.) Ezek az „epizódok” azonban éppen az olvasót segítik a 18. század végi erdélyi nyilvánosságnak, Aranka történelemszemléletének és egy Magyarország területén még kialakulóban lévő műfajnak a megismerésében.

A vita – bár gyökerei, mint láttuk, egészen mélyre nyúlnak – Schlözer könyvének megjelenésével kezdődik. Ami nem készítette megszólalásra a magyar tudósokat a szebeni szász folyóirat, a *Siebenbürgische Quartalschrift* cikkeinek és a szász röpiratoknak az elolvasása után, az a göttingai, azaz „kivülálló” tudós könyvében egyértelmű provokáció. Johann Christian Engel ír anonim, éles hangú recenziót a *Kritische Sammlungen*-ről, ami megszólalásra készíti Karl Joseph Edert, Erdély egyik legfelkészültebb szász történészét (ő védelmébe veszi a göttingai tudóst és nézeteit). A vitába Aranka György is beleszól 1810-ben elkészülő, de kéziratban maradt munkájával. A *Nemzetek Erdélyben* gerincét ez a négy szöveg képezi, amelyekhez – mint láthattuk – sok más dokumentum is kapcsolódik az 1790-es évek röpirataitól kezdve Schlözer *Allgemeine Nordische Geschichte* című munkájáig, melyben szintén felmerül a magyarok eredetkérdése. Aranka Erdély-történetének elemzésekor Biró – lévén az általa kiadott szöveg több mint kétszáz oldal – szintén felvázolhatta volna a belefoglalt dokumentumok részletesebb kapcsolathálóját, de az talán egy újabb könyvet is igénybe vehetett volna (még így is sokat megtudhatunk például arról, hogy az erdélyi nemzetek pecsétje hogyan megy keresztül Johann Seivert folyóiratcikkén, Szegedi János nagyszombati *Corpus Juris*-án, Schlözer könyvén, hogy azután a Nyelvmívelő Társaság kezei között nyerjen új értelmezést). Mindenesetre izgalmas lenne megvizsgálni, mennyiben befolyásolta például Benkő József munkássága az erdélyi történetírást; az ő műveiről kevés említést tesz a szerző.

A vizsgált szövegekkel kapcsolatban nehézségként merül fel, hogy az olyan, ma már alapvetőnek (noha nem problematikusnak) számító fogalmak, mint a *nemzet*, az *irodalom* (*literatúra*), *nyilvánosság* vagy a *kritika* az „elfeledett időszakban” más jelentést

hordoztak, sőt máshogyan használták és értékelték őket Erdélyben és máshogyan a német nyelvterületeken. Nem csupán a kontextust kellett megteremtenie a szerzőnek ahhoz, hogy a vita szövegei érthetőek és élők legyenek az olvasó számára, de gyakran a szavak szintjéig kellett szűkíteni az értelmezést, amelyekből azt láthatjuk, hogy Schlözer és Aranka gyakran elbeszélnek egymás mellett más-más jelentést tulajdonítva ugyanazoknak a szavaknak. Arra is igyekszik reflektálni a szerző, hogy a vita szövegeiben melyek azok a részletek, amelyek nagyon régi sztereotípiákra vezethetők vissza, és melyek azok, amelyeket a történelmi forrásokból lehet kiolvasni. Ugyanígy arra is kitér Biró, miért fullad gyakran sekélyes személyeskedésbe a vita.

Aranka Erdély-történetével kapcsolatban több pozitívumot ki lehet emelni, túl azon, hogy hasonló kaliberű forrásgyűjtő és -elemző munka nem nagyon létezett a kor erdélyi tudományosságában (akár Benkő József vagy Karl Joseph Eder munkásságához is mérhető). Például azt, hogy a románságot is megpróbálja beilleszteni Erdély fennálló rendi keretei közé, hogy Aranka éppen Schlözernek, az akkori történetírásban nagyon modernnek számító forráskritikai módszerét veszi át, hogy feldolgozza az összegyűjtött anyagot, vagy azt, hogy Aranka – a korszak tudósaitól idegen módon – „elveti az őslakos primátusának sztereotípiáját”. Ezeket a kuriózumokat jó érzékkel emeli ki a fiatal irodalomtörténész megmutatva, miben jelenthetett újdonságot Aranka Erdély-története. Azt a kérdést viszont érdemes lett volna közelebbről megvizsgálni, mennyiben szólnak bele a Nyelvművelő Társaság tagjai ennek a különleges dokumentumnak a létrehozásába, hogy lehet-e egyértelműen Aranka Györgynek tulajdonítani ezt a szöveget, vagy inkább egy olyan alkotásnak kell tekinteni, amelyet egy egész tudományos közösség hozott tető alá (az ugyanis bizonyos, hogy a nyelvművelők Schlözer könyvével és a Csíki székely krónikával sokat foglalkoztak üléseiken).

A vita egyes darabjait értelmezve vagy a kontextus megalkotásakor Biró Annamária többször alkalmazza a Takáts József által leírt politikai beszédmódokat és az S. Varga Pál által bemutatott paradigmákat.⁵ Megpróbálja már ismert, jól dokumentált elemzésekhez kötni a vita iratait. Mégsem skatulyázza be ezeket a dokumentumokat, általában felhívja a figyelmet arra, hogy mennyiben keverednek a szövegekben a politikai beszédmódok, mennyiben lógnak ki egy-egy paradigmából.

Összegezve elmondható, hogy a fiatal kutatónő egy remek szövegkiadás után egy olyan könyvet adott sajtó alá, amely szoros elemzéseivel feltárja egy különleges hazai-külföldi, nyilvános-publikálatlan vita szövegei mögött elrejtett lényegét. Ugyanakkor részletekbe menően bemutatja a dokumentumok keletkezésének környezetét is. Alapos munka, a borítóján két árnyképpel: az ismerős August Ludwig Schlözerével és az ismerős Aranka Györgyével.

(Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2011.)

⁵ S. VARGA PÁL, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi, Budapest, 2005.; TAKÁTS JÓZSEF, *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején = Uő., Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Kijárat, Budapest, 2007, 171–201.